

**Херсонський державний університет
Кафедра екології та географії**

“ ЗАТВЕРДЖУЮ ”

Завідувач кафедри
доцент Давидов О.В.

“ ” вересня 2019 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Етологія

Спеціальність: 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)

091 Біологія

Рівень вищої освіти: магістр

Факультет біології, географії і екології

2019 – 2020 навчальний рік

Робоча програма навчальної дисципліни «**Етологія**» для здобувачів другого (магістерського) рівня спеціальності 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) та 091 Біологія.

Розробники програми:

1. Орлова К.С. – асистент кафедри екології та географії
2. Семенюк С.К. – к. б. н., доцент кафедри екології та географії

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри екології та географії
Протокол № 2 від « 9 » вересня 2019 р.

Завідувач кафедри _____

_____ Давидов О.В.

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 01 – Освіта 091 - Біологія	Дисципліни професійної та практичної підготовки	
Модулів – 1	Спеціальність: 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини), 091 Біологія	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		1-й	2-й
Загальна кількість годин – 90		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 2	Рівень вищої освіти: Магістр	16 год.	6 год.
		Практичні, семінарські	
		16 год.	4 год.
		Лабораторні	
		-	-
		Самостійна робота	
58 год.	80 год.		
Вид контролю: екзамен, диф залік			

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної роботи становить:
 для денної форми навчання – 32/58
 для заочної форми навчання – 10/80

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою вивчення курсу «Етологія» є формування більш глибоких теоретичних знань з питань фізіологічних механізмів та функцій поведінки, що забезпечують виживання тварин у їх природному середовищі, особливостей соціальної поведінки різних видів тварин, особливості появи, форм прояву та закономірностей психічних процесів тварин, як у онтогенезі, так й при встановленні шляху еволюції психічних здібностей у тваринному світі.

Завдання курсу: теоретичні: опанування понятійного апарату, об'єктивних і суб'єктивних методів вивчення поведінки тварин, історії спостережень і досліджень; вивчення основних сучасних напрямів дисципліни, розуміння природженого і надбаного у поведінці тварин, онтогенетичні та філогенетичні особливості проявів; оволодіння системою знань про форми розсудливої діяльності тварин і розум тварин як самостійне явище, формування на основі спеціальних етологічних понять загально біологічних. Крім того, вивчення курсу дає можливість більш чітко розуміти місце людини у тваринному світі, причини та особливості прояву власних поведінкових реакцій, витоки появи культури, ритуалів, звичок тощо.

Практичні – сформувати вміння проводити спостереження за поведінкою тварин, організовувати досліди, аналізувати та передбачати поведінкові реакції диких, хатніх та свійських тварин в залежності від статі, віку, пори року тощо.

Очікувані результати навчання

Внаслідок вивчення курсу етології здобувач має *отримати знання* про різноманітність тваринного світу, основні закономірності формування психіки; еволюцію та систематику поведінки тварин, форми індивідуальної, репродуктивної та соціальної поведінки та специфіку фізіологічних процесів, які пов'язані з ними, особливості формування рефлексів, інстинктивних проявів, форми навчання тварин та специфіку поведінки диких, хатніх та свійських тварин під впливом різних факторів. Будуть сформовані уявлення про взаємозв'язок вродженого та набутого у поведінці, передумови виникнення та розвитку психіки у людини.

Здобувач повинен *отримати вміння* використовувати знання з етології при вирішенні питань утримання, розведення та використання тварин, застосовувати такі загально поняття, як рефлекс, інстинкт, навчання, імпринтинг, хомінг, аналізувати основні аспекти поведінки тварин в залежності від дії різних факторів, розрізняти характерні та патологічні поведінкові реакції, опанувати методики спостереження за тваринами різних таксономічних груп в природі та лабораторних умовах.

У ході вивчення здобувачі набувають наступні компетентності:

Загальні компетентності:

- 1) Здатність до пошуку та аналізу інформації з використанням різних джерел, у т.ч. результатів власних досліджень для використання у галузі освіти
- 2) Здатність спілкуватися з фахівцями та експертами різного рівня інших галузей знань;
- 3) Здатність працювати самостійно, автономно діяти з позиції соціальної відповідальності, займати активну життєву позицію та розвивати лідерські якості;
- 4) Прагнення до збереження навколишнього середовища;
- 5) Вільне володіння українською мовою в усній та письмовій формі, знання її норм, правил та закономірностей функціонування у різних сферах професійної діяльності на високому рівні.

Спеціальні (фахові) компетентності:

1) Здатність використовувати біологічні поняття, закони, концепції, вчення й теорії біології для пояснення та розвитку в учнів та студентів розуміння цілісності та взаємозалежності живих систем і організмів для формування у них екологічної культури.

2) Здатність розуміти й уміти пояснити будову, функції, життєдіяльність, розмноження, класифікацію, походження, поширення, використання, новітні методи дослідження живих організмів і систем усіх рівнів організації.

3) Здатність до формування в учнів та студентів ключових і предметних компетентностей та здійснення міжпредметних зв'язків.

4) Здатність розкривати сутність біологічних явищ, процесів і технологій, розв'язувати біологічні та екологічні задачі.

5) Здатність здійснювати безпечні біологічні дослідження в лабораторії та природних умовах, інтерпретувати результати досліджень.

Міждисциплінарні зв'язки

Етологія – як дисципліна, що вивчає поведінку тварин з біологічних позицій, нерозривно пов'язана із зоологією безхребетних та хребетних тварин, фізіологією тварин та фізіологією людини, соціологією, генетикою, екологією та еволюційним вченням, експериментальною фізіологією організму людини і тварин, а також методикою викладання фахових дисциплін (зокрема методики навчання біології) та дає змогу на базі вже набутих знань та навичок розширити уявлення студентів про становлення та розвиток поведінки тварин та власне людини у онтогенетичному та еволюційному плані.

3. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

МОДУЛЬ 1. Основи етології

Етологія – наука про поведінку тварин. Мета і завдання етології, предмет і об'єкт вивчення, понятійний апарат. Огляд методів дослідження. Історія становлення дисципліни (Лоренц К., Тінберген Н.). Взаємозв'язок поведінки і психіки тварин. Характеристика основних напрямів, що досліджують поведінку тварин. Зоопсихологія як самостійний напрям, що вивчає прояви, закономірності і еволюцію психічного віддзеркалення у тварин (Фабрі К.Е., Ладигіна-Котс Н.Н., Леонтьев А.Н. та ін.). Порівняльна психологія (Вагнер В.А.). Біхевіоризм – напрям американської експериментальної психології (Дж. Уотсон). Концепція «стимул-реакція». Фізіологія ВНД (Павлов І.П.). Гештальтпсихологія (Ветргеймер М., Келлер В., Коффка К.). Етологія (Лоренц К., Тінберген Н.). Генетика поведінки. Основні методи та сучасні напрямки дослідження поведінки тварин. Етограма. Механіцизм і антропоморфізм. Методи, принципи і завдання вивчення поведінки тварин. Принципи класифікації поведінки. Класифікація основних форм поведінки: репродуктивна, індивідуальна і соціальна (по Д. Дьюсбері, 1981).

Інстинкти. Інстинктивна поведінка тварин. Стимули та імпринтинг. Інстинкти – генетичні програми поведінки. Властивості інстинктів. Фіксовані комплекси дій (ФКД). Класифікації інстинктів (Симонов П.В., Конорський Ю.). Структура інстинктивної поведінки (по К. Лоренцу і В. Крегу). Концепція драйву і драйв-рефлексу Ю. Конорського (1970). Потреба як основа поведінкового акту (по П.В. Симонову, 1987). Пластичність інстинктивної поведінки. Інстинктивна поведінка – основа поведінки виду і особини. Реалізація видового досвіду в індивідуальній поведінці.

Структура та організація поведінки. Класифікація типів поведінки. Поняття про рефлекси (безумовні і умовні рефлекси) і адаптаційні реакції (генетичні і придбані). Індивідуальна поведінка, її форми. Локомоція. Харчодобувана поведінка. Складні форми поведінки, пов'язані з харчуванням. Винахід нових способів добування їжі. Симбіози. Будівельна діяльність, пов'язана з харчуванням. Запасання корму. Мінливість поведінки, пов'язаного з запасанням корму. Використання тваринами чужих запасів. Будівельна поведінка у різних систематичних групах. Оборонна (захисна) поведінка. Агресія. Визначення агресії. Класифікація типів агресії. Внутрішньовидова агресія. Територіальна і міжгрупових агресія. Міжвидова агресія. Невмотивована агресія. Роль агресії у взаєминах тварин.

Навчення як індивідуально-пристосовна діяльність тварин. Загальна характеристика процесу навчення. Навчення і вчення. Класифікація і характеристика основних видів навчення у тварин. Облігатне (неасоціативне) навчення як індивідуальний досвід, необхідний для виживання всім представникам виду, незалежно від приватних умов життя особини. Прості і складні форми. Імпринтинг, його властивості і значення. Імітація (наслідування). Факультативне (асоціативне) навчення – всі форми індивідуальної адаптації тварини. Навик, методи вивчення, властивості. Форми навику (Смолл В., Скіннер Б.): пасивне (класичне) і оперантне (інструментальне). Формування навиків. Дресування. Модифікація інстинктивної поведінки процесами навчення як розширення можливостей адаптаційної поведінки. Когнітивні форми вчення у тварин. Інсайт і елементарна розсудлива діяльність. Здібності до узагальнення, абстрагування і символізації.

Онтогенез психічної діяльності. Онтогенез діяльності в ембріональний період. Біологічна обумовленість онтогенезу поведінки тварин. Розвиток нервової системи. Концепції гри. Розвиток поведінки в пренатальний, постнатальний та ювенільний періоди. Методи дослідження тварин що стоять на елементарному рівні сенсорної психіки. Емоції у тварин. Навчання в процесі онтогенезу. Натуральні умовні рефлекси. Вроджене та набуте у індивідуальному розвитку поведінки.

МОДУЛЬ 2. Соціальна поведінка тварин

Зоосоціальна поведінка. Особливості формування внутрішньовидових відносин. Структура спільноти та механізми її підтримання. Роль агресії в підтримці структури спільноти. Ритуалізація поведінки. Роль ритуалізації в ієрархічних відносинах. Ритуали і демонстрації. Ієрархія. Роль територіальності у встановленні ієрархії. Системи ієрархії. Зміна ієрархії. Домінування і репродуктивний успіх. Вплив рівня розвитку елементарної розумової діяльності на специфіку суспільних відносин тварин. Структура популяцій та внутрипопуляційних відносин. Основні уявлення про структуру популяції. Роль етологічної структури в популяції. Основні принципи побудови популяції. Інтенсивне використання простору. Осілість. Індивідуальна ділянка. Екстенсивне використання простору. Кочовий спосіб життя. Групи еквіпотенційної типу. Групи, побудовані за принципом лідерства. Ватажки. Особливості побудови груп тварин різних видів. Фізіологічні основи становлення ватажка. Роль наслідування в стадах, керованих ватажком. Територіальність стад домінантно-ієрархічного типу. Ускладнення етологічної структури груп тварин, що ведуть кочовий спосіб життя. Спілкування та групова поведінка тварин.

Типи комунікації тварин. Зорова, акустична, тактильна, нюхова комунікація. Поняття про феромони. Класифікація феромонів: феромони любові, дороговказні нитки, феромони страху і тривоги, статевого дозрівання і змінюючі статеві властивості, феромони поведінки, оборонні і бойові феромони. Інші засоби спілкування: акустичні сигнали, ультразвукові комунікації. Мови тварин. Здібності тварин до символізування як біологічна передумова до виникнення мови людини. Міри символізування. Категорії мов: сигнали статевим партнерам, між батьками і дітьми, небезпеки і тривоги, про наявність їжі, спілкування. Сигнали – «перемикачі», «наміру», агресії, миролюбності, фрустрації. Методи вивчення. Мови – посередники: йеркиш і амслен. Властивості: семантичність, продуктивність, перемішуваність, культурна спадкоємність (по Ч. Хоккету, 1958). «Словник» антропоїдів.

Статева та батьківська поведінка. Комунікації в статевій поведінці. Статевий диморфізм. Ритуалізація статевої поведінки. Статева поведінка та агресія. Шлюбно-сімейні взаємовідносини у тварин. Функції шлюбної поведінки. Синхронізація шлюбної поведінки в різних видів. Зваблення та залицання. Шлюбні церемонії тварин. Причини різноманітності батьківської поведінки. Способи народження. Турбота про потомство. Типи турботи про потомство. Будівництво гнізд і їх охорона до народження потомства. Турбота про потомство до набрання ним самостійності. Турбота про потомство у різних таксономічних груп. Використання "допомоги" інших видів для вирощування потомства. Імпрінтинг. Причини різноманітності батьківської поведінки. Особливості розмноження птахів. Моногамія у птахів. Об'єднання птахів на період вирощування потомства. Колективна інкубація яєць. Гніздові колонії пінгвінів. Ссавці. Підготовка до пологів. Взаємодія з підростаючим дитинчатками. Захист потомства. Усиновлення чужих дитинчат. Розпад сімей. Розселення молодняка.

Адаптивність поведінки її роль у видоутворенні. В.А. Вагнер – основоположник порівняльної психології. Порівняльна психологія у минулому і сьогоденні. Біопсихологія (біологічні підстави порівняльної психології). Моністична теорія «зверху» і «знизу». Об'єктивні методи дослідження біопсихології. Метод філогенезу вивчення біопсихології. Еволюція генетичних і сенсорних функцій вищих ссавців. Наочна діяльність мавп. Родовідне дерево і рівні психічного розвитку тварин (по К.Е. Фабрі, 1976). Порівняльні аспекти становлення психіки тварин і людини. Знаряддя тварин та знаряддя праці людини. Матеріальна культура та біологічні закономірності. Проблема виникнення суспільних відносин. Поведінка та адаптаційні можливості тварин. Суспільні стосунки, культура і біологічні закономірності. Управління популяціями тварин та коректування небажаної поведінки у тварин.

4. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль 1. Основи етології												
Тема 1. Етологія – наука про поведінку тварин.	10	2				8	11	1				10
Тема 2. Інстинктивна поведінка тварин.	10	2	2			6	12	1	1			10
Тема 3. Класифікація типів поведінки. Індивідуальна поведінка	12	2	4			6	11	1				10
Тема 4. Біологічна обумовленість онтогенезу поведінки тварин.	12	2	2			8	10	1	1			8
Разом за змістовим модулем 1	44	8	8			28	44	4	2			38
Змістовий модуль 2. Соціальна поведінка тварин												
Тема 5. Особливості формування внутрішньо-видових відносин.	12	2	2			8	12	1	1			10
Тема 6. Типи комунікації тварин	12	2	2			8	11	1				10
Тема 7. Шлюбно-сімейні взаємовідносини у тварин. Батьківська поведінка	10	2	2			6	11		1			10
Тема 8. Адаптивність поведінки її роль у видоутворенні.	12	2	2			8	12					12
Разом за змістовим модулем 2	46	8	8			30	46	2	2			42
Усього годин	90	16	16			58	90	6	4			80

5. ЗМІСТОВНІ МОДУЛІ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль №1. Основи етології.

Лекційний модуль:

1. Етологія – наука про поведінку тварин. Основні методи та сучасні напрямки дослідження поведінки тварин.
2. Інстинкти. Інстинктивна поведінка тварин. Стимули та імпринтинг.
3. Класифікація типів поведінки. Поняття про рефлекси. Індивідуальна поведінка, її форми. Агресія. Роль агресії у взаєминах тварин.
4. Біологічна обумовленість онтогенезу поведінки тварин. Навчання в процесі онтогенезу.

Лабораторний модуль:

1. Властивості інстинктів. Фіксовані комплекси дій.
2. Класифікація основних форм поведінки. Локомоція. Харчодобувана поведінка.
3. Класифікація і характеристика основних видів навчання у тварин. Дресирування.
4. Методи дослідження тварин що стоять на елементарному рівні сенсорної психіки. Емоції у тварин.

Модуль самостійної роботи:

1. Етологія – наука про поведінку тварин (Лоренц К., Тінберген Н.). Механіцизм та антропоморфізм.
2. Методи, принципи та задачі вивчення поведінки тварин.
3. Основні напрямки дослідження поведінки тварин у вітчизняній й зарубіжній етології.
4. Класифікація основних форм поведінки: репродуктивна, індивідуальна та соціальна (за Д. Дьюсбері, 1981). Этограмма.
5. Інстинкти – генетичні програми поведінки. Властивості інстинктів.
6. Класифікації інстинктів (Симонов П.В., Конорський Ю.). Структура інстинктивної поведінки (по К. Лоренцу і В. Крегу).
7. Пластичність інстинктивної поведінки. Інстинктивна поведінка – основа поведінки виду і особини. Реалізація видового досвіду в індивідуальній поведінці.
8. Складні форми поведінки, пов'язані з харчуванням. Винахід нових способів добування їжі. Симбіози.
9. Мінливість поведінки, пов'язаного з запасаним кормом. Використання тваринами чужих запасів.
10. Оборонна (захисна) поведінка. Агресія. Визначення агресії. Класифікація типів агресії. Роль агресії у взаєминах тварин.

Змістовий модуль №2. Соціальна поведінка тварин

Лекційний модуль:

1. Особливості формування внутрішньовидових відносин. Роль ритуалізації в ієрархічних відносинах.
2. Типи комунікації тварин. Зорова, акустична, тактильна, нюхова комунікація. Мови тварин.
3. Шлюбно-сімейні взаємовідносини у тварин. Причини різноманітності батьківської поведінки.
4. Адаптивність поведінки її роль у видоутворенні. Порівняльні аспекти становлення психіки тварин і людини.

Лабораторний модуль:

1. Структура популяцій та внутрипопуляційних відносини. Основні принципи побудови популяції.
2. Зорова, акустична, тактильна, нюхова комунікація. Поняття про феромони. Засоби спілкування: акустичні сигнали, ультразвукові комунікації.
3. Комунікації в статевій поведінці. Ритуалізація статевої поведінки. Статева поведінка та агресія. Функції шлюбної поведінки. Турбота про потомство у різних таксономічних груп.
4. Методи дослідження тварин, що стоять на елементарному рівні сенсорної психіки. Емоції у тварин.

Модуль самостійної роботи:

1. Структура спільноти та механізми її підтримання. Інтенсивне та екстенсивне використання простору. Осілість. Індивідуальна ділянка.
2. Інтенсивне та екстенсивне використання простору. Осілість. Індивідуальна ділянка.
3. Групи еквіпотенційної типу. Групи, побудовані за принципом лідерства.
4. Ускладнення етологічної структури груп тварин, що ведуть кочовий спосіб життя.
5. Здібності тварин до символізування як біологічна передумова до виникнення мови людини.
6. Методи вивчення. Мови – посередники: йеркиш і амслен. «Словник» антропоїдів.
7. Функції шлюбної поведінки. Синхронізація шлюбної поведінки в різних видів. Зваблення та залицання. Шлюбні церемонії тварин.
8. Турбота про потомство до набрання ним самостійності. Імпрінтинг. Використання "допомоги" інших видів для вирощування потомства.
9. Особливості розмноження птахів. Моногамія у птахів. Об'єднання птахів на період вирощування потомства. Колективна інкубація яєць. Гніздові колонії пінгвінів.
10. Підготовка до пологів у ссавців. Взаємодія з підростаючим дитинчатами. Захист потомства. Усиновлення чужих дитинчат. Розпад сімей. Розселення молодняка.
11. Порівняльна психологія у минулому і сьогодні. Біопсихологія (біологічні підстави порівняльної психології).
12. Знаряддя тварин та знаряддя праці людини. Матеріальна культура та біологічні закономірності. Проблема виникнення суспільних відносин.
13. Управління популяціями тварин та коректування небажаної поведінки у тварин.

6. ПІДСУМКОВА ТЕКА

6.1. Методи навчання

Під час викладання дисципліни «Етологія» використовуються наступні методи: словесні (розповідь-пояснення, лекція, елементи бесіди), наочні (демонстрація – фрагменти кінофільмів, демонстрація живих тварин), ілюстрація – мультимедійний супровід, використання таблиць, схеми, фотографії, сайти тощо), практичні – складання етограм, спостереження за живими тваринами.

З метою формування професійних компетенцій широко впроваджуються інноваційні методи навчання, що забезпечують комплексне оновлення традиційного педагогічного процесу.

6.2. Методи контролю

Контроль навчальних досягнень здобувачів здійснюється з дотриманням вимог об'єктивності, індивідуального підходу, систематичності і системності, всебічності та професійної спрямованості контролю. Використовуються такі методи контролю (усного, письмового), які мають сприяти підвищенню мотивації студентів-майбутніх географів до навчально-пізнавальної діяльності. Відповідно до специфіки фахової підготовки перевага надається усному та практичному контролю.

Поточний контроль знань здобувачів проводиться на кожному практичному занятті шляхом усного або письмового контролю. Проводиться контроль рівня підготовки здобувачів до виконання конкретної роботи, виконання завдань теми заняття. Проміжний контроль проводиться у вигляді контрольних робіт. Передбачено 2 підсумкові модульні контрольні роботи. Підсумковий контроль: здійснюється у вигляді письмового екзамену.

Критерії оцінювання знань та вмінь здобувачів вищої освіти з курсу «Етологія»

Відповідь на лабораторному занятті та усна відповідь за темою індивідуального завдання	
A 5 (відмінно)	Здобувач вищої освіти має глибокі міцні знання з теми. Вміє застосовувати здобуті знання на практиці. Відповідь базується на отриманих результатах з урахуванням між предметних зв'язків. В відповіді присутні розуміння особливостей поведінки.
B, C 4 (добре)	Здобувач вищої освіти знає програмний матеріал повністю, вміє застосовувати знання на практиці, але може допустити неточності, окремі помилки в формуванні відповідей.
D, E 3 (задовільно)	Здобувач вищої освіти має прогалини в знаннях з теми. Замість чіткого термінологічного визначення пояснює теоретичний матеріал на побутовому рівні.
X 2 (незадовільно)	Здобувач вищої освіти має фрагментарні знання з теми. Не володіє термінологією, оскільки понятійний апарат не сформований. Не вміє викласти програмний матеріал
F 1 (незадовільно)	Здобувач вищої освіти повністю не знає програмного матеріалу, відмовляється відповідати

Модульний контроль (письмова контрольна робота)	
A 5 (відмінно)	Здобувач вищої освіти має глибокі міцні знання з теми. Вміє застосовувати здобуті знання на практиці. Відповідь базується на отриманих результатах з урахуванням між предметних зв'язків. В

	відповіді присутні розуміння особливостей поведінки. Буде відповідь логічно, послідовно, розгорнуто, використовуючи зоологічну термінологію.
B, C 4 (добре)	Здобувач вищої освіти знає програмний матеріал повністю, вміє застосовувати знання на практиці, але може допустити неточності, окремі помилки в формуванні відповідей.
D, E 3 (задовільно)	Здобувач вищої освіти має прогалини в теоретичному курсі та практичних вміннях. Замість чіткого термінологічного визначення пояснює теоретичний матеріал на побутовому рівні.
X 2 (незадовільно)	Здобувач вищої освіти має фрагментарні знання з теми змістового модулю. Не володіє термінологією, оскільки понятійний апарат не сформований. Не вміє викласти програмний матеріал.
F 1 (незадовільно)	Здобувач вищої освіти повністю не знає програмного матеріалу, не працював в аудиторії з викладачем або самостійно.

Реферат, доповідь

A5 (відмінно)	Запропонована здобувачем вищої освіти робота викладена в обсязі, що вимагається, оформлена грамотно, спирається на базовий теоретичний і практичний матеріал, містить нову, нетрадиційну інформацію з даного питання і пропозиції щодо практичного застосування. Маються незначні зауваження до оформлення чи доповіді
B, C 4 (добре)	Запропонована здобувачем вищої освіти робота викладена в необхідному обсязі, оформлена грамотно, включає базовий теоретичний та практичний матеріал, але містить певні недоліки у висвітленні питання, яке досліджувалось. Труднощі у викладанні теми, аргументації.
D, E 3 (задовільно)	Робота містить базовий теоретичний та практичний матеріал, але тема розкрита неповністю. Виклад матеріалу неточний, присутні недоліки у висвітленні теми. Обсяг запропонованої роботи не відповідає вимогам.
X 2 (незадовільно)	Робота базується на фрагментарних знаннях з курсу. Тема дослідження не розкрита.
F 1 (незадовільно)	Робота не виконана.

Екзамен, диференційований залік

A (відмінно) 90-100	У здобувача вищої освіти сформовано комплекс наукових знань з сучасної етології: про методи вивчення поведінки тварин, історії спостережень і досліджень; про основні сучасні напрями дисципліни, про специфіку природженого і придбаного у поведінці тварин, розвитку поведінки тварин в онтогенезі, еволюцію та систематику поведінки тварин, форми індивідуальної, репродуктивної та соціальної поведінки та специфіку фізіологічних процесів, які пов'язані з ними, особливості формування рефлексів, інстинктивних проявів, форми навчання тварин, розсудливої діяльності тварин і розум тварин як самостійне явище.
B, C (добре) 74-89	Здобувач вищої освіти має міцні ґрунтовні знання з усього курсу, але вони не завжди мають структурований характер. Вміє застосовувати знання перебільшено на алгоритмічному рівні. Рівень самостійності мислення недостатній: під час виконання роботи вимагає інструкцій. Професійна компетентність має

	обмеження у виконанні завдань творчого характеру.
D, E (задовільно) 60-73	Знання мають узагальнений характер, проте немає достатнього уявлення про різноманітність тваринного світу у взаємозв'язку з умовами існування та їх змінами. Слабо сформовані навички та уміння по етології, необхідні у підготовці вчителя та наукового дослідника (аналіз основних аспектів поведінки тварин в залежності від дії різних факторів, розпізнавання характерних та патологічних поведінкових реакцій).
X (незадовільно) 35-59	Здобувач вищої освіти має фрагментарні знання з усього курсу. Не володіє термінологією, оскільки понятійний апарат не сформований. Не вміє викласти програмний матеріал. Практичні вміння на рівні розпізнавання, під керівництвом викладача.
F (незадовільно) 0-34	Здобувач вищої освіти повністю не знає програмного матеріалу, не відвідував аудиторних занять. Не виконував завдання самостійної роботи з навчального курсу.

Шкала оцінювання: ВНЗ, національна та ECTS

Оцінка ECTS	Оцінка в балах	За національною шкалою		
		Екзаменаційна оцінка, оцінка з диференційованого заліку	Залік	
A	90 – 100	5	Відмінно	Зараховано
B	82-89	4	Добре	
C	74-81			
D	64-73	3	Задовільно	
E	60-63			
Fx	35-59	2	Незадовільно з можливістю повторного складання	Не зараховано
F	0-34		Незадовільно з обов'язковим повторним курсом	

6.3. Рекомендована література

Базова література:

1. Губко О. Т. Основи зоопсихології. Навчальний посібник / За ред. С. І. Болтівця. - К. : Світогляд, 2006. - 190 с.
2. Зорина З. А., Полетаева И. И. Зоопсихология. Элементарное мышление животных. - М.: Аспект Пресс, 2007. - 320 с.
3. Ігнатенко. І.А. Етологія: Навчальний посібник. – Для студентів 3 курсу денної та заочної форми навчання напряму підготовки б. 040102 – біологія. – Черкаси, 2009. - 96 с.
4. Ковальчук Г.В. Зоологія з основами екології: Навчальний посібник / Г. В. Ковальчук. – Суми: Університетська книга, 2003. – 593 с.
5. Корж О.П. Етологія тварин: навчальний посібник. – Суми: Університетська книга, 2011. – 236 с.
6. Севериновська О. В. Етологія (основи поведінки тварин) : підручник для вищих навчальних закладів / О. В. Севериновська, О. Є. Пахомов, В. К. Рибальченко. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. – 292 с.

Допоміжна література

1. Акимущкин И. И. Проблемы этологии. - М.: Молодая гвардия, 1985. - 191с.
2. Брэм А.З. Жизнь животных: В 3 т.– М.: Терка, 1992. – 254 с.
3. Дьюсбери Д. Поведение животных: сравнительные аспекты. – М.: Мир, 1981. – 480 с.
4. Зорина З. А., Смирнова А. А. О чем рассказали говорящие обезьяны: Способны ли высшие животные оперировать символами? / Научн. ред. И. И. Полетаева. – М.: Языки славянских культур, 2006. – 424 с.
5. Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. Біологія. Охорона природи: Словник-довідник. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. – 550 с.
6. Немов Р. С. Психология. В 3 кн. - М.: Владос, 2001. - Кн. 1: Общие основы психологии. - 688 с. С. 109-142.
7. Панов Е Н. Поведение животных и этологическая структура популяций. - М.: Наука, 1983.- 423с.
8. Плюснин Ю. М. Проблемы биосоциальной эволюции: теоретико-методологический анализ. - Новосибирск, 1990. - 238 с.
9. Поведение человека и животных: сходство и различия. Сб. науч. трудов Отв. ред. Е. И. Попов, Л. Ю. Зыкова. - Пушино, 1989. - 224 с.
10. Талпош В. С. Зоологія. Словник-довідник. Поняття, терміни. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 240 с.
11. Тинберген Н. Поведение животных. – М.: Мир, 1985. – 192 с.
12. Фабри К. Э. Основы зоопсихологии. Учебное пособие / К. Э. Фабри. - М.: Изд-во МГУ, 1976. – 287 с.
13. Францевич, Л.И. Пространственная ориентация животных. - Киев.: Наукова думка, 1986. - 197 с.
14. Чайченко К. Е. Зоопсихологія та порівняльна психологія. - К., 1992. - 147 с.
15. Шовен Р. Поведение животных. – М.: Мир, 1972. – 487с.

Інформаційні ресурси

1. Веб-камера на водопої африканських тварин. Кенія. – Режим доступу: <https://www.geocam.ru/online/mpala-watering/>
2. Веб-камера в приватному заповіднику «Джума», Південна Африка. – Режим доступу: <https://www.geocam.ru/online/djuma-game-reserve/>
3. Веб-камера біля ставка в центрі реабілітації поранених диких тварин «Маків». Чехія. – Режим доступу: <https://www.geocam.ru/online/makov/>
4. Етологія.ру. Лекції. Словарь. Новости этологии. Видео. Режим доступу: www.ethology.ru

Перелік питань, що виносяться на екзамен

1. Визначення етології, періоди становлення науки. Фізіологічні, зоопсихологічні, екологічні аспекти вивчення поведінки тварин.
2. Внесок Н.Тінбергена та К. Лоренца в розвиток етології. Основні роботи.
3. Методи дослідження в етології. Основні вимоги до спостереження та експерименту
4. Поняття про етограму. Правила її складання для характеристики поведінки тварин.
5. Комплекси фіксованих дій. Модель К. Лоренса–У. Крега про структуру поведінкового акту.
6. Напрямки досліджень сучасної етології.
7. Типи рефлексів. Безумовні та умовні рефлекси.
8. Інстинктивна поведінка. Особливості інстинктивної поведінки на відміну від потреб.
9. Локомоції тварин. Основні типи локомоції. Міграції як масові локомоції.
10. Форми поведінки, які забезпечують процеси дихання та живлення.
11. Поведінка гомойотерних та пойкилотерних організмів пов'язана з терморегуляцією (сезонні міграції, сплячки, використання схованок).
12. Батьківська поведінка пов'язана з терморегуляцією у молоді.
13. Харчова поведінка тварин: полювання, гуртове полювання, запасання їжі та маніпуляції з нею.
14. Пошуки та будування сховищ у тварин різних таксонів.
15. Оборонна поведінка: пасивне переховування, втеча, активний опір.
16. Попередження про небезпеку у тварин. Територіальні позначки та застережливі ознаки.
17. Дослідницька поведінка, її роль у освоєнні нової території. Вивчення її в онтогенезі у лабораторному експерименті.
18. Предметна та знаряддєва діяльність: використання природних тіл та виготовлення знарядь.
19. Ігрова діяльність та її значення у тренінгові молоді та засвоєнні видової сигналізації.
20. Поведінка обумовлена біологічними ритмами (циркадні, цирканні, годинні, сезонні, річні, багаторічні режими).
21. Сон тварин, як відображення циркадного режиму. Циклічність та швидкість окремих фаз сну.
22. Навчання. Еволюційні та вікові аспекти навчання. Класифікація форм навчання.
23. Загальна характеристика процесу навчання. Алеломіметична поведінка та імітаційне навчання.
24. Облігатне та факультативне, асоціативне, інструментальне навчання. Імітація, одномоментне та вікарне навчання.
25. Інструментальні умовні рефлекси. Дресирування. Основні фази.
26. Активні та пасивні методи управління поведінкою тварин.
27. Онтогенез поведінки. Періодизація онтогенезу.
28. Вплив факторів на онтогенез поведінки.
29. Імпринтинг як рання форма пам'яті. Його механізми та біологічне значення.
30. Сезонна репродуктивна поведінка та її зовнішні форми (залицання і шлюбні ритуали).
31. Вибір шлюбних партнерів. Парування, гормональні механізми, які забезпечують парування.
32. Класифікація сексуальних стосунків. Різноманітність репродуктивних стратегій.
33. Наслідки парування. Пасивна та активна турбота про потомство у риб, земноводних, плазунів та птахів.
34. Складна батьківська поведінка у ссавців: вигодовування молоді, санітарна поведінка, навчання нащадків.
35. Групова поведінка тварин. Агрегації. Пасивні, активні. Токовища, колонії. Типи колонії. Функції агрегацій.
36. Ефект групи та ефект маси. Просторові стосунки особин у популяції.
37. Поняття співтовариства як стійкого угруповання. Основні критерії співтовариства.
38. Комунікативна поведінка. Біологічне сигнальне поле.

39. Способи комунікації у тварин різних таксонів (акустична, тактильна, зорова, хемокомунікація).
40. Здібності тварин до символізування як біологічна передумова до виникнення мови людини.
41. Поведінка в конфліктних ситуаціях. Агресивна та альтруїстична поведінка. Ритуалізація агресивності.
42. Територіальна поведінка. Соціальна ієрархія. Домінування та лідерство.
43. Вплив материнського вигодовування та стосунків матері і дитини на розвиток молоді у тварин.
44. Адаптивність поведінки її роль у видоутворенні. Порівняльні аспекти становлення психіки тварин і людини.
45. Використання знань про етологічні особливості видів у практиці тваринництва, звірводства, природоохоронній та заповідній справі.